

Ο λόφος Κεφάλι στο Σίσι

Σύντομος οδηγός του αρχαιολογικού χώρου

Jan Driessen



Ευχαριστίες

Η χρηματοδότηση του αρχαιολογικού μας προγράμματος (SArPEdon) στο Σίσι Αγ. Νικολάου Κρήτης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εξασφάλιση υποτροφιών και χορηγιών που υποστηρίζονται από ιδιωτικούς φορείς. Θα θέλαμε, λοιπόν, να εκφράσουμε τη βαθιά μας ευγνωμοσύνη σε φορείς αλλά και ιδιώτες, οι οποίοι με την έμπρακτη και γενναιόδωρη υποστήριξή τους έχουν συμβάλει στην υλοποίηση και την ευόδωση της έρευνάς μας μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα στους ακόλουθους: την ΚΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, την κοινότητα Βραχασίου, το δήμο Αγ. Νικολάου, το Ινστιτούτο Προϊστορικού Αιγαίου (INSTAP), τη Βελγική Αρχαιολογική Σχολή, την Couderé Geo Services, το Université Catholique de Louvain, το KU Leuven, τα Fonds National de la Recherche Scientifique και Fonds Wetenschappelijk Onderzoek, την Loterie Nationale, την Compagnie du Bois Sauvage, το υπουργείο της Fédération Wallonie-Bruxelles (Recherche scientifique), την CIACO Louvain-la-Neuve, την Axa Bank & Insurance, τον κύριο και την κυρία T.F. Cunningham, τον κύριο M. Conreur, τον κύριο και τη κυρία H. Davis, τις Langohr Assurances, την Panasonic Toughbook, τον κύριο Γ. Μαρκάκη, την οικογένεια Kress-Stoffel, τον Δρ. P. Bovens, τον κύριο και την κυρία Langohr-Stassen, τον καθηγητή R. Lebrun, τον καθηγητή C.J. Knappett, την κυρία J. Macq, τον καθηγητή J. Bretschneider, τον καθηγητή P.M. Vermeersch, τον κύριο H. Fiasse, την κυρία A. De Broux, τον κύριο J. Germain, τις οικογένειες Driessen-Gaignerot, Driessen-Van Hove, De Hollander-Driessen, τους κυρίους F. Ghousse, G. Drappier, τον κύριο και την κυρία G. McGuire, τον κύριο F. Isaac-Castiau, τον κύριο και την κυρία L. Drappier.

Κατά κανόνα, οι δωρεές γίνονται άπαξ και συνεπώς βρισκόμαστε σε συνεχή αναζήτηση νέων πηγών χρηματοδότησης είτε από επίσημους φορείς είτε από ιδιώτες που ενδιαφέρονται γενικά για την αρχαιολογία και ειδικά για το συγκεκριμένο πρόγραμμα. Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να επισκεφτείτε την ιστοσελίδα μας www.sarpedon.be.

Οι χορηγίες μπορούν να κατατεθούν στο λογαριασμό **271-0366366-29 της Τράπεζας Fortis, IBAN: 26.2719.3663.6629, BIC (Swift): GEBABEBB6**, υπό την αιτιολογία **“ARKE1351 Sissi”**. Χορηγίες άνω του ποσού των 40€ αποτελούν τεκμήριο φοροαπαλλαγής. Οι εκάστοτε χορηγοί λαμβάνουν βεβαίωση που μπορούν να την συνυποβάλουν με τη φορολογική τους δήλωση.

Για χορηγούς από τις Η.Π.Α.: παρακαλούμε όπως αποστείλατε μια επιταγή στο INSTAP (Institute for Aegean Prehistory, 2133 Arch St., Suite 300, Philadelphia, PA 19103, USA), υπόψη της κυρίας Karen B. Vellucci, διευθύντριας των προγραμμάτων χρηματοδότησης. Στην επιστολή σας πρέπει να αναφέρετε ότι το ποσό που αποστέλλετε προορίζεται για το πρόγραμμα στο Σίσι. Θα λάβετε ένα ευχαριστήριο σημείωμα-αποδεικτικό για την εφορία.

Η Μινωική Κρήτη



Χάρτης της Κρήτης με τους κυριότερους Μινωικούς οικισμούς

Μια χώρα, η Κρήτη, μέσα βρίσκεται στο πέλαο το κρασάτο,
περίσσια πλούσια, θαλασσοζώση, πανάρια' πολιτείες
έχει ενενήντα' μύριοι, αρίφνητοι ζουν πάνω άνθρωποι, κι είναι
πολλές οι γλώσσες τους, ανάκατες. Θρέφει Αχαιοὺς ἡ Κρήτη,
και βέρονς Κρητικούς αντρόκαρδους, και Δωριείς, που ζούνε
σε τρεις φυλές, κι ακόμα Κύδωνες και Πελασγούς αρχόντους.
Μια πολιτεία, Κνωσό την είπανε, τρανή, και βασιλιάς της,
ο Μίνωας, που το Δία συντρόφευε στα εννιά τα χρόνια πάνω,

Όμηρος, Οδύσσεια, Τ 173-179.

Αυτήν την περιγραφή κάνει ο Όμηρος για την Κρήτη περί το 750 π.Χ. Το νησί θα βρεθεί στο επίκεντρο της αρχαιολογικής έρευνας στις αρχές του 20ου αιώνα, μετά την ανακάλυψη του ανακτόρου της Κνωσού από τον Άρθουρ Έβανς.

Η ανατολή του μυστηριώδους πολιτισμού των Μινωιτών στην Κρήτη τοποθετείται στα 3.000 π.Χ. Ο πολιτισμός αυτός έγινε γνωστός από τους μύθους για το Λαβύρινθο, το Μινώταυρο, το Δαίδαλο αλλά και την αρπαγή της Ευρώπης από το Δία. Ονομάστηκε Μινωικός Πολιτισμός από τον μυθικό βασιλιά Μίνωα. Οι Μινωίτες είχαν αναπτύξει τη δική τους γραφή, ευρύτερα γνωστή με την ονομασία Γραμμική Α, η οποία δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο η επιστημονική κοινότητα παραμένει αβέβαιη όσον αφορά στην ακριβή κοινωνική και πολιτική δομή της Μινωικής Κρήτης, το λίκνο του ευρωπαϊκού πολιτισμού.



*Ο λόφος Κεφάλι/ Μπούφο στο Σίσι
όπως φαίνεται από τη θάλασσα*

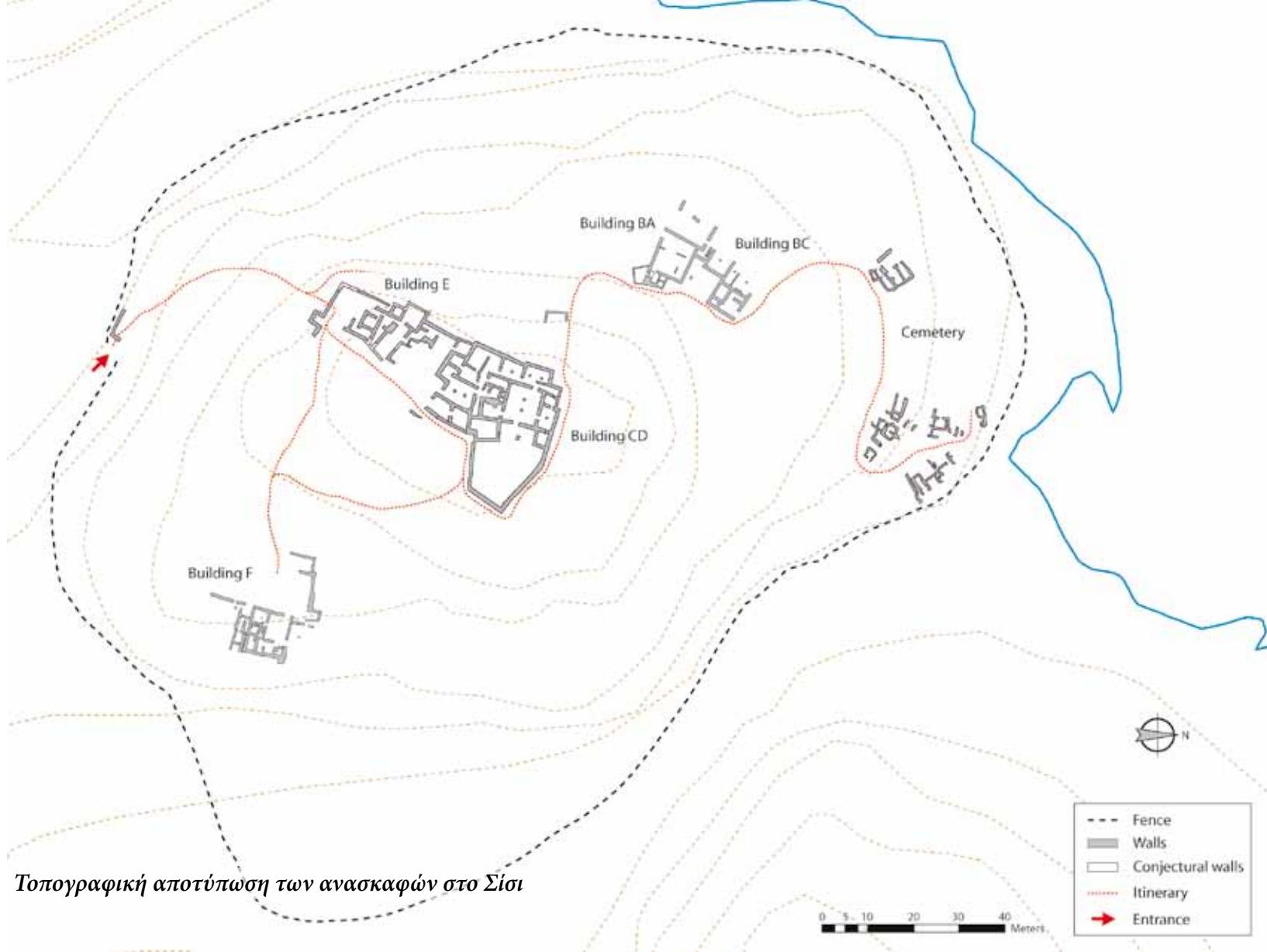
Αυτό το οποίο γνωρίζουμε είναι ότι περί το 2000 π.Χ., σε διάφορες εύφορες περιοχές του νησιού οικοδομήθηκαν μνημειακά συγκροτήματα, γνωστά ως ανάκτορα. Η ακριβής χρήση των συγκροτημάτων αυτών παραμένει ως τις μέρες μας ένα μεγάλο θέμα συζήτησης για την ακαδημαϊκή κοινότητα. Οι απόψεις για τη χρήση τους ποικίλλουν, ενώ τρεις εξ'αυτών αποτελούν τον κύριο πυρήνα διερεύνησης. Έτσι έχει προταθεί ότι τα εν λόγω συγκροτήματα αποτελούσαν α) την κατοικία ενός άρχοντα, β) ναούς, γ) οικοδομήματα τελετουργικών δρώμενων, δηλαδή χώρους που προορίζονταν για συλλογικές λατρευτικές δραστηριότητες. Τα κτήρια αυτά παρουσιάζουν μια ομοιογενή αρχιτεκτονική διάταξη και κατασκευή αποτελούμενα από μια μεγάλη κεντρική αυλή, την οποία περιστοιχίζουν αποθηκευτικοί χώροι αλλά και εντυπωσιακά δωμάτια διακοσμημένα με υπέροχες τοιχογραφίες, κολόνες και πολύχρωμους λίθους. Μέχρι στιγμής, έξι τέτοια ανάκτορα έχουν ανακαλυφθεί στην Κρήτη, συμπεριλαμβανομένων των ανακτόρων της Κνωσσού, της Φαιστού και των Μαλίων. Στα 1.530 π.Χ. όταν και εξερράγη το ηφαίστειο της Σαντορίνης, ένα τεράστιο παλιρροϊκό κύμα και σύννεφα στάχτης έπληξαν το νησί της Κρήτης προκαλώντας σοβαρές καταστροφές στα ανακτορικά συγκροτήματα.

Παραδοσιακά η αρχαιολογική έρευνα στην Κρήτη επικεντρώνεται σε αυτά τα ανακτορικά συγκροτήματα περιορίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις γνώσεις μας για τις σχέσεις των ανακτόρων τόσο μεταξύ τους όσο και με τον περιβάλλοντα χώρο. Αυτός είναι ο σημαντικότερος λόγος που μας οδήγησε στην επιστημονική διερεύνηση της θέσης στο Σίσι, ενός οικισμού που εντοπίζεται μόλις 4 χιλιόμετρα στα ανατολικά του ανακτόρου των Μαλίων. Αν υποθέσουμε ότι όντως υπήρξε ένας βασιλιάς στα Μάλια τότε προκύπτει το ερώτημα για το πώς ασκούσε την ηγεμονία του στην ευρύτερη αγροτική περιοχή.

Ο λόφος Κεφάλι στο Σίσι

Το μικρό παραθαλάσσιο χωριό Σίσι είναι τμήμα της κοινότητας Βραχασίου και ανήκει στο δήμο του Αγ. Νικολάου. Βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της Κρήτης, μόλις μισή ώρα με το αυτοκίνητο από το Ηράκλειο και σε απόσταση 4 χλμ. από το ανακτορικό συγκρότημα των Μαλίων. Στη θέση Κεφάλι, ευρέως γνωστή με το όνομα «Μπούφος», στα ανατολικά του σύγχρονου χωριού εντοπίστηκαν τα ερείπια ενός οικισμού και ενός νεκροταφείου ηλικίας 3.500 ετών. Αρχικά ο χώρος ερευνήθηκε τη δεκαετία του 1960 από τον Κωστή Δαβάρα και την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Η τοποθεσία έχει υποστεί διαβρώσεις από το χρόνο αλλά και από την ανεξέλεγκτη τουριστική δραστηριότητα. Σήμερα ο χώρος βρίσκεται στο επίκεντρο των ερευνών της Βελγικής Αρχαιολογικής Σχολής και κυρίως του Καθολικού Πανεπιστημίου της Λουβαίν (Université Catholique de Louvain) σε συνεργασία με το Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβαίν (KU Leuven) από το 2007. Βασικά ερωτήματα της ερευνητικής ομάδας αφορούν τη δομή και τη λειτουργία της Μινωικής κοινωνίας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο το κέντρο ανέπτυξε δραστηριότητες με τα περίχωρα μέσα σε κοινά αρχιτεκτονικά συγκροτήματα κατά τις διάφορες χρονολογικές φάσεις αυτού του πολιτισμού. Στους παραδοσιακούς τρόπους έρευνας, όπως η επιφανειακή διασκόπηση και η ανασκαφή, έχουν πλέον προστεθεί και ποικίλες άλλες μέθοδοι. Ορισμένες από αυτές είναι η επιφανειακή έρευνα με τη χρήση γεωανιχνευτών, η φωτογραφία, η αεροφωτογραφία, η τοπογραφική μελέτη με τη χρήση του γεωγραφικού συστήματος πληροφοριών (GIS), η γεωαρχαιολογία, η ζωοαρχαιολογία, η λήψη και ανάλυση μικρομορφολογικών δειγμάτων, η αρχαιοβοτανολογία, η φυσική ανθρωπολογία, η ανάλυση της κεραμικής, οι πετρογραφικές αναλύσεις οστράκων κ.ά. Πολλές χρήσιμες πληροφορίες μπορείτε να βρείτε στον ιστότόπό μας (www.sarpedon.be) ή στις σχετικές δημοσιεύσεις μας (<http://www.i6doc.com/fr/collections/aegis/>).

Ο λόφος Κεφάλι παρουσιάζει ιδιαίτερο μορφολογικό και τοπογραφικό ενδιαφέρον, γεγονός που καθιστά τη γεωγραφική αυτή θέση **στρατηγικής σημασίας**. Δύο χείμαρροι πλαισιώνουν το λόφο και δημιουργούν έναν άξονα επικοινωνίας με την ενδοχώρα. Ο άξονας αυτός συνδέεται με το φαράγγι του Σεληναρίου, το οποίο αποτελεί τμήμα του σύγχρονου οδικού άξονα προς τα ανατολικά του νησιού. Η θέση του οικισμού φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στον έλεγχο των οδών επικοινωνίας και εμπορίου. Ταξιδιώτες και αγαθά από και προς τα Μάλια καθώς και την ανατολική Κρήτη περνούσαν αναπόφευκτα από το Κεφάλι. Αναμφισβήτητα οι κάτοικοι της περιοχής θα είχαν εκμεταλλευτεί στο έπακρον την πλεονεκτική θέση του οικισμού τους. Επιπλέον, οι δύο ορμίσκοι δεξιά και αριστερά του λόφου σχηματίζουν δύο φυσικά αγκυροβόλια. Αν κάποιος υπολογίσει τις μεταβολές στη στάθμη της θάλασσας, το υψόμετρο του λόφου δεν φαίνεται να υπερέβη ποτέ τα 25 μέτρα. Η ιδιαίτερη σημασία του Κεφαλιού υπογραμμίζεται από το γεγονός ότι τέτοιοι παραθαλάσσιοι λόφοι είναι σχετικά σπάνιοι στη βόρεια ακτογραμμή της Κρήτης. Επιπλέον οι απότομες παριές της ανατολικής και της νότιας πλευράς του λόφου τον καθιστούν μια καλή οχυρωματική θέση. Ο επισκέπτης μπορεί σήμερα να δει ίχνη αμυντικής οχύρωσης στο νότιο-ανατολικό άκρο του λόφου.



Τοπογραφική αποτύπωση των ανασκαφών στο Σίσι

Ο λόφος Κεφάλι έχει έκταση περί τα τρία εκτάρια και αποτελείται από ένα πλάτωμα στην κορυφή και διάφορες αναβαθμίδες, που εντοπίζονται στις χαμηλότερες δυτικές και βόρειες παρειές. Η προκαταρκτική έρευνα έδειξε ότι ο οικισμός βρισκόταν σε χρήση ήδη από το 2.500 π.Χ. και εξής και φαίνεται ότι καταστράφηκε στα 1.200 π.Χ. Δείγματα μεταγενέστερης χρήσης του χώρου είναι μάλλον σποραδικά, αποτελούμενα από ελάχιστα ζωόμορφα ειδώλια Γεωμετρικής περιόδου και κάποια υπολείμματα πολεμικού υλικού του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο λόφος ήταν εν μέρει κατοικημένος, όπως συμπεραίνουμε από τη μέχρι στιγμής έρευνά μας. Ίχνη της πρώιμης εποχής του Χαλκού (2.500-2.000 π.Χ.) έχουν εντοπισθεί στο νεκροταφείο που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του λόφου, καθώς και σε κάποια σημεία στο πλάτωμα της κορυφής. Τάφοι και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της Μέσης Εποχής του Χαλκού έχουν εντοπιστεί σε ευρύτερη κλίμακα στο χώρο. Η πλειονότητα των αρχιτεκτονικών ευρημάτων χρονολογείται στην πρώιμη φάση της Ύστερης εποχής του Χαλκού, που εκτείνεται χρονικά περίπου από το 1.700 έως το 1.450 π.Χ., καλύπτοντας όλον το χώρο του λόφου. Σημαντικά κτήρια έχουν ανασκαφεί στο πλάτωμα της κορυφής, εργαστήρια ήρθαν στο φως σε χαμηλότερα σημεία του λόφου και όλα μαζί αποτελούν το σύνολο ενός οικισμού που φαίνεται να ήκμασε σε αυτή τη συγκεκριμένη περίοδο. Κατά τη διάρκεια αυτής, το νεκροταφείο είχε εγκαταλειφθεί και η θέση ενταφιασμού των νεκρών του οικισμού παραμένει άγνωστη προς το παρόν. Κατά την τελευταία φάση της Ύστερης εποχής του Χαλκού (περίπου 1.450-1.200 π.Χ.), μόνο το πλάτωμα στην κορυφή του λόφου χρησιμοποιήθηκε και φαίνεται ότι ο χώρος είχε ενισχυθεί από εντυπωσιακούς τοίχους και κτήρια. Σταδιακά το μέγεθος του οικισμού συρρικνώθηκε και φαίνεται ότι ο χώρος εγκαταλείφτηκε περί τα 1.200 π.Χ.



Όστρακο καμαραϊκού αγγείου που βρέθηκε πλησίον του μεγαλιθικού τοίχου

Η επίσκεψη στο χώρο

Εισερχόμενος από την είσοδο της σύγχρονης περίφραξης, ο επισκέπτης συναντά αμέσως τα κατάλοιπα της οχύρωσης του οικισμού. Δεν γνωρίζουμε ακόμα αν πρόκειται για οχυρωματικό έργο με αμυντικό χαρακτήρα σε περίπτωση επίθεσης από κάποιο εχθρό ή εάν πρόκειται για τοίχο προστασίας από φυσικά φαινόμενα, όπως είναι η υπερχείλιση των δύο χειμάρρων, κατάσταση που παρατηρείται ακόμα και σήμερα. Τα μεγαλιθικά σχεδόν κυκλώπεια τείχη φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν στην αυγή της Νεοανακτορικής περιόδου, δηλαδή περί τα 1.700 π.Χ., αλλά φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκαν σχετικά γρήγορα.



Μεγαλιθικό τείχος χρονολογούμενο κατά τη ΜΜ ΙΙΙ στη νοτιοδυτική πλαγιά του λόφου

Η κορυφή του λόφου

Καθώς ανεβαίνετε στην κορυφή μην παραλείψετε να στρέψετε το βλέμμα σας προς τα πίσω. Από την κορυφή μπορείτε να θαυμάσετε τη θέα των βουνών της Σελένας να δεσπόζουν στο τοπίο. Η θέα είναι μοναδική και σίγουρα άκρως εντυπωσιακή και σε αυτό ακριβώς το σημείο μπορούμε να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη σημασία του λόφου στη γεωγραφία του χώρου. Με μια μόνο ματιά ο επισκέπτης αντιλαμβάνεται ότι ακόμη και τώρα ο λόφος δεσπόζει στην ευρύτερη περιοχή ελέγχοντας τα περάσματα προς ανατολή και δύση. Σε όλη την έκταση του λόφου υπάρχουν αρχιτεκτονικά λείψανα και όστρακα αγγείων, καθώς και στοιχεία που καταδεικνύουν τη συνεχή χρήση του χώρου από το 2.500 μέχρι το 1.200 π.Χ. Τα πρωιμότερα στρώματα της Προανακτορικής, Πρωτοανακτορικής και Νεοανακτορικής περιόδου εντοπίζονται κάτω από τους μεταγενέστερους τοίχους και τα δάπεδα. Το σύνολο αυτών των στρωμάτων καλύπτεται μετά το πέρας της εκάστοτε ανασκαφικής περιόδου. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που είναι ορατά στον επισκέπτη ανήκουν στη Μετανακτορική περίοδο και χρονολογούνται από το 1.350 μέχρι το 1.200 π.Χ. Κατά την περίοδο αυτή ήκμασε το μεγάλο αρχιτεκτονικό συγκρότημα που εντοπίσαμε στη βόρειο-δυτική πλευρά της κορυφής του λόφου. Δύο πτέρυγες εκτείνονται στα βόρεια και τα νότια μιας μικρής αυλής. Η σημαντική θέση του κτίσματος σε συνδυασμό με το μέγεθός του (40 επί 25 μέτρα), οι εντυπωσιακοί τοίχοι στα βόρεια και τα δυτικά, αλλά και η γενικότερη οργάνωση του χώρου μάς οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι αποτελούσε το κέντρο των δραστηριοτήτων είτε μιας ομάδας σημαντικών ανθρώπων ή, έστω, κάποιου επιφανούς άρχοντα. Ίχνη κατοίκησης έχουν εντοπιστεί και σε άλλα σημεία του λόφου, οπότε συνάγουμε το συμπέρασμα ότι μια κοινότητα σεβαστού μεγέθους δραστηριοποιούνταν στο χώρο κατά το 14ο και 13ο αιώνα π.Χ.



Αεροφωτογραφία των κτηρίων
CD και E στην κορυφή του λόφου



Το κτήριο Ε

Η νότια πτέρυγα είναι ο πρώτος χώρος τον οποίο βλέπει ο επισκέπτης φτάνοντας στο πλάτωμα της κορυφής. Αποτελείται από μια σειρά μικρών ορθογώνιων δωματίων που λειτουργούσαν κυρίως ως αποθηκευτικοί χώροι, αλλά και ως χώροι παραγωγής αγαθών. Δεν υπάρχουν ίχνη που να μαρτυρούν την ύπαρξη ενός δευτέρου ορόφου, αν και ο επίπεδος χώρος της οροφής θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί για διάφορες δραστηριότητες οικιακού χαρακτήρα. Τα όστρακα που συλλέχθηκαν σε αυτόν το χώρο είναι στην πλειονότητά τους κοινής χρήσης, αγγεία για αποθήκευση βρώσιμων αγαθών, πινάκια, κύπελλα, κανάτες κ.ά. Στο μεγαλύτερο δωμάτιο (5.13) στα δυτικά της πτέρυγας που βρίσκεται ακριβώς δίπλα στο φυσικό βράχο και συνεπώς έχει υποστεί διαβρώσεις, εντοπίσαμε αγγεία τελετουργικού χαρακτήρα, ένα ρυτό και ένα «σωλήνα μετά όφεων» (snake tube). Τα δύο αγγεία έχουν συγκεκριμένη χρήση σε τελετουργίες: το ρυτό είναι ένα αγγείο σε σχήμα παπαρούνας που χρησιμοποιείται σε σπονδές, ο «σωλήνας μετά όφεων» είναι ένα μακρύ κυλινδρικό αγγείο με λαβές σε σχήμα όφεων στα πλάγια και χρησιμοποιείται ως στήριγμα για κάποιο άλλο σκεύος, ενδεχομένως του ρυτού στην προκειμένη περίπτωση. Σε άλλα δωμάτια αυτής της νότιας πτέρυγας βρέθηκαν χάλκινα και λίθινα εργαλεία, όπως ένα ακέραιο λίθινο τριβείο. Κάτω από το δάπεδο της αυλής 5.8 βρήκαμε και ανασκάψαμε ένα μεγάλο μολύβδινο αγγείο επίσης ακέραιο. Τέτοιου είδους αγγεία από μολύβδο είναι πολύ σπάνια και συνήθως εντοπίζονται εντελώς κατεστραμμένα και συμπιεσμένα. Το εν λόγω σκεύος χρησιμοποιούνταν μάλλον για να διατηρείται το νερό δροσερό. Η πλειονότητα των δωματίων σε αυτό τον τομέα του αρχαιολογικού χώρου φαίνεται ότι έχει καταστραφεί από πυρκαγιά στις αρχές του 13ου αιώνα π.Χ. και δεν επαναχρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια.



Πρωτοανακτορική βάση
κίονα από το δωμάτιο 5.1

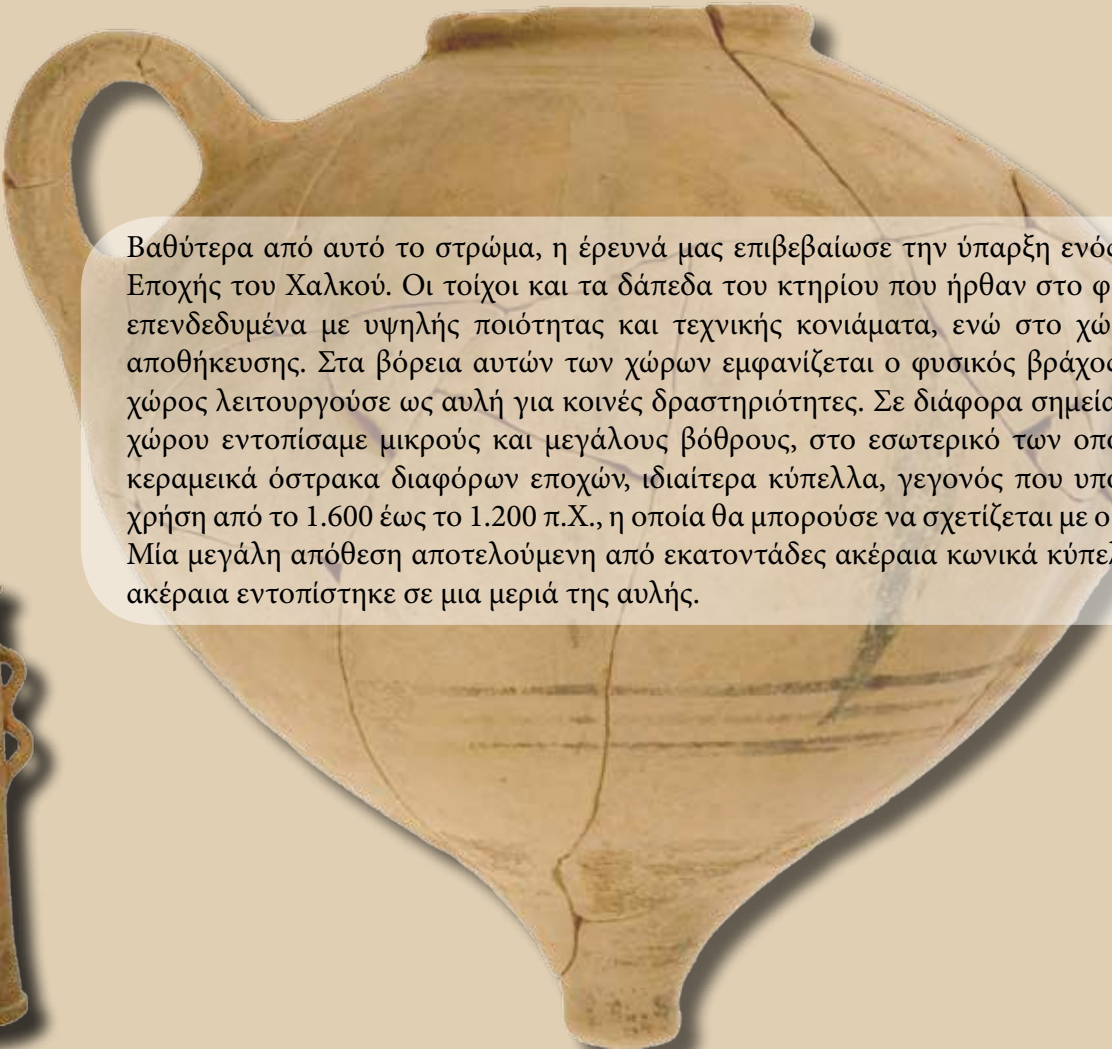




Μολύβδινο αγγείο από το δωμάτιο 5.8



Στρώμα καταστροφής από το δωμάτιο 5.12 στο κτήριο Ε που υποδεικνύει ίχνη πυρκαγιάς



Βαθύτερα από αυτό το στρώμα, η έρευνά μας επιβεβαίωσε την ύπαρξη ενός κτηρίου της Μέσης Εποχής του Χαλκού. Οι τοίχοι και τα δάπεδα του κτηρίου που ήρθαν στο φως φαίνεται ότι ήταν επενδεδυμένα με υψηλής ποιότητας και τεχνικής κονιάματα, ενώ στο χώρο βρέθηκαν αγγεία αποθήκευσης. Στα βόρεια αυτών των χώρων εμφανίζεται ο φυσικός βράχος και εικάζουμε ότι ο χώρος λειτουργούσε ως αυλή για κοινές δραστηριότητες. Σε διάφορα σημεία αυτού του ανοιχτού χώρου εντοπίσαμε μικρούς και μεγάλους βόθρους, στο εσωτερικό των οποίων βρήκαμε πολλά κεραμικά όστρακα διαφόρων εποχών, ιδιαίτερα κύπελλα, γεγονός που υποδηλώνει μια συνεχή χρήση από το 1.600 έως το 1.200 π.Χ., η οποία θα μπορούσε να σχετίζεται με οργάνωση συμποσίων. Μία μεγάλη απόθεση αποτελούμενη από εκατοντάδες ακέραια κωνικά κύπελλα και άλλα σχεδόν ακέραια εντοπίστηκε σε μια μεριά της αυλής.



Σωλήνας μετά όφρων («Snake tube») από το δωμάτιο 5.13

Ρυτό από το δωμάτιο 5.13



Λίθινο τριβείο και γουδοχέρι από το δωμάτιο 5.8

Το κτήριο CD

Το βόρειο-δυτικό τμήμα του λόφου καλύπτεται από τη βόρεια πτέρυγα του κτηρίου, η οποία, μετά την πυρκαγιά που φαίνεται ότι έπληξε το νότιο τμήμα του κτηρίου, συνέχισε μεν να χρησιμοποιείται αυτοτελώς, αλλά όχι για πολύ. Ο χώρος πιθανώς εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ.. Η βόρεια και η νότια πτέρυγα μάλλον αποτελούσαν το σημαντικότερο κτήριο του οικισμού κατά την τελική φάση της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1.300-1.200 π.Χ.). Η βόρεια πτέρυγα φαίνεται ότι αποτελείται από τρεις αλληλοσυμπληρωματικούς χώρους. Δύο εξ'αυτών εκτείνονται γύρω από μια μεγάλη αίθουσα στην οποία βρέθηκαν βάσεις από στύλους ή κολόνες εκατέρωθεν μιας κεντρικής εστίας (3.1, 4.11), καθώς και ένα σύνολο βοηθητικών δωματίων. Μεταξύ αυτών των αιθουσών εντοπίζεται ένα μικρό ιερό (3.8).

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής εντοπίσαμε διάφορα δωμάτια αποκομμένα και εγκαταλειμμένα πριν από την τελική καταστροφή. Τα δωμάτια 4.7, 4.8, 4.9, 4.10, 3.5 και 3.6 αλλά ίσως και τα δωμάτια 4.16 και 4.17 φαίνεται να είναι τέτοιοι χώροι. Αυτό σημαίνει ότι κατά το τέλος του 13ου αιώνα π.Χ. μόνο ο κεντρικός χώρος του κτηρίου έστεκε ακόμα, και μόνο οι αίθουσες 3.1, 4.11, το δωμάτιο 3.3, ο διάδρομος 3.2 και το ιερό 3.8 ήταν ακόμα σε χρήση. Η πρώτη φάση εγκατάλειψης θα μπορούσε να είχε συμβεί αμέσως μετά την καταστροφική πυρκαγιά που έπληξε τη νότια πτέρυγα. Θα μπορούσε να οφείλεται στην εξάπλωση της πυρκαγιάς, αν και στο δωμάτιο 4.6. Βρέθηκε ένα όστρακο που ίσως φέρει σύμβολα της Γραμμικής Β', της γλώσσας που χρησιμοποιούσαν οι Μυκηναίοι στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Το όστρακο προέρχεται από ένα μικρό στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά και βρέθηκε εξωτερικά του δωματίου 3.11 δίπλα στη δυτική πρόσοψη.

Σε γενικές γραμμές σταθήκαμε αρκετά τυχεροί αφού βρήκαμε αρχαιολογικό υλικό *in situ*. Μεγάλα και μικρά αγγεία διαφόρων τύπων ορισμένα με διακόσμηση, λίθινα εργαλεία και αγγεία, οστά ζώων, σπόρους, όστρεα. Το υλικό διατηρείται σε εξαιρετική κατάσταση, πράγμα που υποδηλώνει ότι η καταστροφή ήταν ένα απρόοπτο γεγονός. Οι εναπομείναντες κάτοικοι δεν είχαν χρόνο να πάρουν μαζί τους τις περιουσίες τους όταν εγκατέλειψαν το χώρο. Κανένα μεταλλικό αντικείμενο δεν συλλέχθηκε σε μεταγενέστερα στρώματα, κάτι που υποδηλώνει ότι οι κάτοικοι είχαν κάποιες ενδείξεις για την επερχόμενη καταστροφή. Τέλος, παραμένει αδιευκρίνιστος ο λόγος για τον οποίο ο χώρος εγκαταλείφθηκε ολοκληρωτικά μετά το 1.200 π.Χ.



*Όστρακο, όπου υπάρχει πιθανότατα
επιγραφή σε γραμμική Β' γραφή*



Σχεδιαστική αποτύπωση της κάτοψης του κτηρίου CD, όπου φαίνονται οι φραγμένες εισόδους



Αεροφωτογραφία της κύριας Αίθουσας 3.1 με τις βάσεις στύλων

Στο ευρύχωρο δωμάτιο 3.1 με τις βάσεις των στύλων μπορεί να εισέλθει κανείς περνώντας το ευμέγεθες κατώφλι κατασκευασμένο από γκρι ασβεστόλιθο. Πρόκειται για την πιο σημαντική αίθουσα του κτηρίου. Οι διαστάσεις της είναι 7,50 επί 8 μέτρα και κάλλιστα θα μπορούσε να φιλοξενήσει περί τα σαράντα άτομα, σε θέσεις πάνω σε ξύλινους πάγκους περιμετρικά των τοίχων. Στη βόρειο-ανατολική γωνία αυτού του χώρου η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως μια κατασκευή. Αυτή αποτελούνταν από μια μεγάλη κεραμική λεκάνη που θα μπορούσε να αποτελεί τμήμα ενός πατητηριού. Σε αυτό το συμπέρασμα μας οδήγησε η ανακάλυψη δύο μικρών λίθινων γουρνών που εντοπίστηκαν στο δάπεδο και θα μπορούσαν να είχαν αποτελέσει τις βάσεις για ξύλινα στηρίγματα που θα έφεραν το βάρος της όλης κατασκευής. Στη νότιο-ανατολική γωνία μια άλλη κατασκευή περιείχε δώδεκα λίθινα εργαλεία. Οι δύο βάσεις στο κέντρο της αίθουσας υποδηλώνουν την ύπαρξη δύο ξύλινων στηλών μία για καθεμία πλευρά μιας ανοιχτής οροφής. Δύο διακοσμημένες πήλινες καμινάδες βρέθηκαν εδώ. Ο μεγάλος χώρος που βρίσκεται στα ανατολικά της μεγαλοπρεπούς εισόδου παρουσιάζει προς το παρόν μόνο τμήματα τοίχων που δύσκολα αναγνωρίζονται. Φαίνεται ότι στο χώρο υπήρχε ένα εντυπωσιακό Νεοανακτορικό κτήριο το οποίο καταστράφηκε στα 1.450 π.Χ. από πυρκαγιά. Μετά από την πυρκαγιά ο χώρος ισοπεδώθηκε και μετατράπηκε σε μια ανοιχτή αυλή κατά την Ύστερη φάση της Εποχής του Χαλκού. Η ανατολική και η νότια πρόσοψη αυτού του εντυπωσιακού κτηρίου είναι ορατές. Σε μήκος της νότιας πρόσοψης εκτείνεται ένας λιθόστρωτος δρόμος και ένας αγωγός.

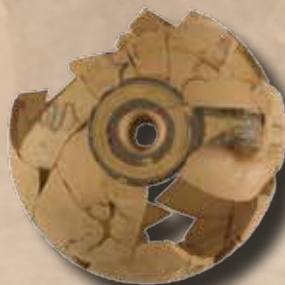
Αυτό το κτήριο μπορεί να ήταν διακοσμημένο με λίθινα αφιερωματικά κέρατα, ένα σύμβολο του Μινωικού πολιτισμού. Ένα τμήμα αυτού του αντικειμένου εντοπίστηκε εξωτερικά του χώρου προς τα βόρειο-δυτικά.



Δύο διακοσμημένες πήλινες καμινάδες από την Αίθουσα 3.1



Αποθηκευτικό αγγείο (πίθος) από την Αίθουσα 3.1



Αποθέτης καταστροφής στο δωμάτιο 4.9





Αποθέτης καταστροφής στο δωμάτιο 4.9

Στα βόρεια και τα δυτικά της μεγάλης αίθουσας 3.1 βρίσκεται η κουζίνα (4.8) και αποθηκευτικοί χώροι (4.9, 4.7) όμως οι είσοδοι των δωματίων φράχτηκαν πριν από την τελική καταστροφή του χώρου. Στην κουζίνα βρήκαμε μια εστία, πολλά βρώσιμα οστρακοειδή και κάποια μαγειρικά σκεύη. Οι αποθηκευτικοί χώροι στα δυτικά είχαν μεγάλα αλλά και μικρά αποθηκευτικά αγγεία καθώς και αρκετά λίθινα εργαλεία. Στην βόρειο-ανατολική γωνία υπάρχει το δωμάτιο 4.10, ένας βαθύς χώρος, ίσως κάποιο είδος στέρνας με μια έξοδο μέσω του δυτικού τοίχου προς το εξωτερικό του κτηρίου. Ένας κεραμικός αγωγός είναι ορατός και διασχίζει στη βάση του τον ανατολικό τοίχο, αδειάζοντας το περιεχόμενο του δωματίου αυτού προς ένα χώρο στα ανατολικά. Ο χώρος αυτός, που ονομάζεται 4.9, ενδεχομένως να χρησιμοποιούνταν ως ένα είδος τουαλέτας/μπάνιου με τοίχους και δάπεδο καλυμμένα από κονίαμα. Η θέση του, παρακείμενη στη μεγάλη αίθουσα, θυμίζει ανάλογα παραδείγματα μυκηναϊκών ανακτόρων καθώς και ομηρικές σκηνές κατά τις οποίες οι καλεσμένοι πλένονταν κατά τη διάρκεια εορτασμών. Η αίθουσα στα νοτιότερα με το όνομα 4.11 διατηρεί ακόμα και σήμερα την κεραμική της εστία στο κέντρο του χώρου, ανάμεσα σε δύο τετράγωνες βάσεις από αμμόλιθο. Όταν ανασκάπταμε αυτό το δωμάτιο βρήκαμε διάφορα μαγειρικά σκεύη με το περιεχόμενό τους, τοποθετημένα γύρω από την εστία. Άλλα αγγεία και πιο συγκεκριμένα ένα κύπελλο υψηλής ποιότητας αλλά και ένας ψευδόστομος αμφορέας διακοσμημένος με το μοτίβο των χταποδιών προέρχονται από αυτό το χώρο. Στα βόρεια αυτής της υπόστυλης αίθουσας βρίσκεται ο διάδρομος 3.2, ο οποίος φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικός χώρος αγγείων, μεταξύ των οποίων και μια διακοσμημένη υδρία. Εδώ ίσως γινόταν και συλλογή νερού αφού στο ανατολικό άκρο του διαδρόμου βρέθηκε μισός αναποδογυρισμένος πίθος πάνω στη λίθινη πεζούλα που είχε κατασκευαστεί από επαναχρησιμοποιημένες μυλόπετρες.

Από εδώ ο επισκέπτης μπορεί να συνεχίσει στο μικρό ιερό (3.8) στο κέντρο του οποίου εντοπίστηκε ένας τριγωνικός λίθος που ενδεχομένως να χρησίμευε ως ένα είδος βωμού. Περιμετρικά του τριγωνικού λίθου εντοπίσαμε δύο snake tubes που λειτουργούσαν ως βάση για άλλα μικρότερης κλίμακας αγγεία. Ένα από αυτά φέρει διακόσμηση από κέρατα και το άλλο διακόσμηση όφεων. Μεταξύ του λίθινου βωμού και του τοίχου βρέθηκαν αρκετά σκεύη τελετουργικού χαρακτήρα και ένα μεγάλο κοχύλι-τρίτωνα, ενδεχομένως κάποιο είδος μουσικού οργάνου, όπως μπορούμε να δούμε στη μινωική εικονογραφία, ή απλώς, μια αναφορά σε κάποια θαλάσσια θεότητα. Τα συγκεκριμένα αγγεία (snake tubes) καθώς και οι τρίτωνες είναι συνηθισμένα αντικείμενα που βρίσκουμε σε λατρευτικούς χώρους κατά τον 13ο και 12ο αιώνα π.Χ. στην Κρήτη. Σε μεταγενέστερα παραδείγματα τα αντικείμενα αυτά συνόδευαν μεγάλα κεραμικά αγάλματα γυναικών. Ακριβώς στα βόρεια του ιερού υπάρχουν δύο κλειστά διαμερίσματα τα οποία βρέθηκαν άδεια. Η πρόσβαση σε αυτούς τους χώρους γινόταν μάλλον από το δωμάτιο 4.14, όπου στη βόρειο-δυτική γωνία μια μικρή κλίμακα από αμμόλιθους διατηρείται μέχρι σήμερα. Το δωμάτιο 3.4, το οποίο βρίσκεται στο κέντρο του χώρου, είχε μια μεγάλη κυκλική εστία.



«Σωλήνες μετά όφεων» («Snake tubes») από το ιερό 3.8



Μεγάλο όστρεο τρίτωνα από το ιερό 3.8





Ψευδόστομος αμφορέας από το δωμάτιο 4.11

Ιερό 3.8 όπως βρέθηκε τη στιγμή της ανασκαφής

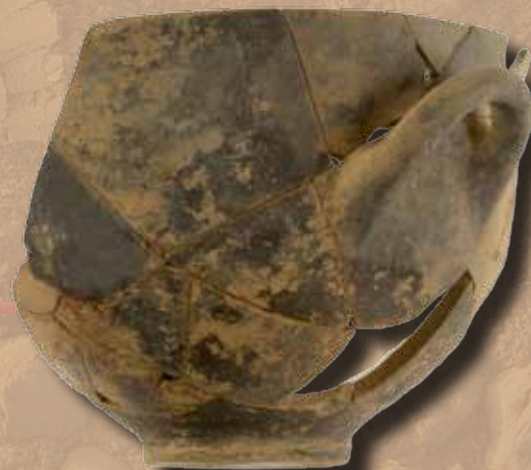
Το μεγάλο δωμάτιο 3.3 παράλληλο στη νότια υπόστεγο αίθουσα περιείχε αρκετά αγγεία μεταξύ των οποίων ορισμένα πώματα, ένα μικρό ψευδόστομο αμφορέα εισαγμένο από τα Χανιά καθώς και ένα κρατήρα (μεγάλο αγγείο που χρησιμοποιείται στη μίξη οίνου) διακοσμημένο με μετόπες. Τέλος στο χώρο βρέθηκαν και ορισμένες κύλικες (αγγεία με πόδι για οινοποσία). Οι υπόλοιπες αίθουσες στα δυτικά χρησιμοποιούνταν για οικιακές δραστηριότητες. Στο δωμάτιο 3.6 βρήκαμε περισσότερα από 50 υφαντικά βάρη σε σχήμα πηνίου, ένα αντικείμενο το οποίο συχνά σχετίζεται με τους Ανθρώπους της Θάλασσας (άγνωστοι επιδρομείς με οποίους συχνά συνδέεται η καταστροφή των λαμπρών πολιτισμών του Αιγαίου στα 1200 π.Χ.). Επίσης στον ίδιο χώρο βρήκαμε μια συλλογή λίθινων εργαλείων μαζί με μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Ορισμένα από αυτά περιείχαν εκατοντάδες κομμάτια ελαφρόπετρας που χρησιμοποιούνταν, χωρίς καμιά αμφιβολία, σε βιοτεχνικές δραστηριότητες. Συλλέξαμε μια τεράστια ποσότητα, περί τα 80 κιλά, από το κέντρο του χώρου.



Ορισμένα υφαντικά βάρη από το δωμάτιο 3.6



Μεγάλος διακοσμημένος κρατήρας
από το δωμάτιο 3.3



Βαθύ ευρύστομο αγγείο
από το θάλαμο 3.1



Στα νοτιότερα δωμάτια 4.15 και 4.18 αυτής της πτέρυγας μόνο το δωμάτιο 4.15 διατηρούσε ακόμα το περιεχόμενό του. Εδώ βρήκαμε έξι πίθους αλλά και μια μικρή υδρία και «ασορτί» μικρά κύπελλα, μια μινιατούρα αρχιτεκτονικού κτίσματος, καθώς και έναν εισαγμένο ψευδόστομο αμφορέα από τα Χανιά, που αποδεικνύει πως ο οικισμός στο Σίσι διατηρούσε θαλάσσιες επαφές με τη δυτική πλευρά του νησιού κατά τη διάρκεια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1.350-1.250 π.Χ.). Στη βόρειο-δυτική γωνία του δωματίου εντοπίστηκε ένας αποθήκης με ένα πίθο, μέσα στον οποίο υπήρχαν πολλά όστρεα και μαλάκια, και δίπλα σ' αυτόν ένα πινάκιο μαγειρικής και μια εστία. Παραδόξως, αυτό το δωμάτιο συνδέεται μόνο με την εξωτερική αυλή στα νότια, όπου βρίσκονται οι τελετουργικοί βόθροι. Αυτή η παρατήρηση μας οδηγεί στην άποψη ότι σ' αυτόν το χώρο γινόταν η προετοιμασία των γευμάτων που καταναλώνονταν στην ανοιχτή εξωτερική αυλή στα νότια κατά τη διάρκεια τελετουργιών και εορτασμών. Το όλο συγκρότημα παρουσιάζει μια μάλλον πολύπλοκη δομή όσον αφορά στην οργάνωσή του, με λειτουργικές διαφοροποιήσεις. Αναρωτιόμαστε αν υπήρχε κάποιος διαχωρισμός των φύλων, που θα ήταν η βασική αιτία αυτής της διαφοροποίησης, με τους άντρες να χρησιμοποιούν το χώρο 3.1 και τις γυναίκες το χώρο 4.11. Το ιερό φαίνεται να είναι συνδεδεμένο με τη «θηλυκή» πτέρυγα.

Διακοσμημένος ψευδόστομος αμφορέας προερχόμενος από τα Χανιά στο δωμάτιο 4.15



Μεγάλη κεραμική φιάλη από το δωμάτιο 4.15



Αρχιτεκτονικό Μοντέλο καλύβης από το δωμάτιο 4.15



Αεροφωτογραφία του στρώματος καταστροφής
στο δωμάτιο 4.15 στο κτήριο CD



Ο χώρος στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου (Το κτήριο F)

Ένα μονοπάτι οδηγεί στο χώρο όπου βρίσκεται ο βασικός τομέας της ανασκαφής, στη νότιο-ανατολική πλευρά του λόφου. Στο χώρο αυτό αρχίσαμε να ανακαλύπτουμε ίχνη ενός άλλου μεγάλου κτηρίου, δυστυχώς όχι τόσο καλά διατηρημένου. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που ο επισκέπτης μπορεί να δει ανήκουν σε διαφορετικές φάσεις και εποχές (Πρωτοανακτορικά, Νεοανακτορικά και Μεταανακτορικά), αλλά η κύρια φάση ανήκει στη Νεοανακτορική περίοδο. Η μακρά και ευθεία δυτική πρόσοψη του κτηρίου είναι κατασκευασμένη από κομμάτια ασβεστόλιθου και αποτελεί τη βάση για ένα τοίχο από λαξευτούς λίθους, κάποιοι από τους οποίους βρέθηκαν στην αυλή που εκτείνεται έμπροσθεν του τοίχου αυτού. Υπήρχαν μάλλον δύο ή τρεις εισοδοί στο χώρο, οι δύο στη βόρεια πλευρά και μία στη νότια. Δίπλα στο νότιο κατώφλι υπάρχει ένας αμμόλιθος με μικρές κοιλότητες που σχηματίζουν ένα κύκλο. Παρόμοιοι τέτοιοι λίθοι, που ονομάζονται κέρνοι, έχουν βρεθεί σε πολλούς αρχαιολογικούς χώρους στη Μινωική Κρήτη αλλά κυρίως στα Μάλια, όπου συχνά σχετίζονταν με τελετουργικές δραστηριότητες. Οι κέρνοι υποδηλώνουν κάποιες τελετουργίες που λάμβαναν χώρα στον ανοιχτό χώρο της αυλής. Η είσοδος αρχικά οδηγούσε σε μια δίφυλλη θύρα, που ενδεχομένως να άνοιγε προς μια κλίμακα. Η διέλευση ήταν αδύνατη αφού ο χώρος είχε αποκλειστεί και τα όμορα δωμάτια (6.4) είχαν επαναχρησιμοποιηθεί για αποθήκευση κατά τη Μεταανακτορική περίοδο. Ο χώρος περιείχε έναν από τους πιο ωραίους ψευδόστομους αμφορείς που βρέθηκε στην ανασκαφή. Μέσα σε ένα άλλο δωμάτιο (6.9) βρέθηκε μια μεγάλη απόθεση από Νεοανακτορικά αγγεία αποτελούμενη από κύπελλα, ένα ρυτό παρόμοιο με εκείνο που βρέθηκε στο ανάκτορο των Μαλίων. Κάτω από ένα τοίχο του δωματίου 6.1 ένα όστρεο τρίγωνο ήταν καλά κρυμμένο, ίσως μια ιδρυτική απόθεση που αποσκοπούσε στον εξευμενισμό θεοτήτων συνδεόμενων με σεισμούς.

*Πλάγια όψη του κτηρίου F
με την αυλή, από το βορρά*



Σχεδιαστική αποτύπωση της κάτοψης του κτηρίου F και της αυλής



Ρυτό της Νεοανακτορικής περιόδου από το δωμάτιο 6.9



Μετανακτορικό αγγείο διακοσμημένη με πορφύρες από το δωμάτιο 6.7



Διακοσμημένος ψευδόστομος αμφορέας από το δωμάτιο 6.4.2 στο κτήριο F

10. Το δάπεδο της αυλής είναι στρωμένο με ασβεστόλιθο, όστρακα και μικρά βότσαλα και ο προσανατολισμός του χώρου είναι περί τις 16 μοίρες προς το βορρά. Φαίνεται πως η αυλή βλέπει προς το βουνό Σελένα, και συγκεκριμένα προς στην κορυφή της νότιας πλευράς του ορεινού συμπλέγματος. Η κεραμική που συλλέχθηκε από το επιφανειακό και το αμέσως επόμενο στρώμα στην αυλή είναι όλη Νεοανακτορική και ανάλογη με τα ευρήματα κεραμικής που εντοπίστηκαν στο δωμάτιο 6.9. Στη δυτική πλευρά της αυλής βρέθηκε ένας τοίχος από λαξευτούς αμμόλιθους, που μόνο το ανώτερο τμήμα του είναι ορατό. Αυτός ο τοίχος είναι παράλληλος προς την ανατολική πρόσοψη. Κοντά στο λαξευτό τοίχο βρέθηκαν αρκετά τμήματα από ειδώλια ίππων που αποτελούν, μέχρι στιγμής, το μοναδικό δείγμα μεταγενέστερης των Μινωιτών δραστηριότητας στο χώρο. Η βόρεια πλευρά της αυλής οριοθετείται από ένα τοίχο και ένα θρανίο από λαξευτούς λίθους καθώς και μια κόγχη στη βόρειο-ανατολική γωνία. Εικάζουμε ότι τα δύο αυτά αρχιτεκτονικά στοιχεία εξυπηρετούσαν κάποια τελετουργική πρακτική. Οι ανασκαφές δεν έχουν ακόμα ολοκληρωθεί στη δυτική και βόρεια πλευρά. Τα ποικίλα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν ως τώρα υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός μικρού κτηρίου με κεντρική αυλή, δηλαδή ένα ανάκτορο. Η παρουσία της αυλής, ο κέρνος, οι λαξευτοί τοίχοι και η όλη οργάνωση του χώρου, καθώς και τα Μετάμινωικά ειδώλια αποτελούν στοιχεία προς υποστήριξη της παραπάνω θέσης. Παρ' όλα αυτά, μελλοντικές ανασκαφές είναι αναγκαίες για να επιβεβαιωθεί αυτή η άποψη.

Το μεγάλο δωμάτιο 6.6 βρέθηκε εντελώς άδειο. Τα δωμάτια 6.2 και 6.7, αν και αρχικά αποτελούσαν μια σειρά μακρών, παράλληλων χώρων Πρωτοανακτορικής φάσης, φαίνεται ότι επαναχρησιμοποιήθηκαν κατά τη Μεταανακτορική φάση. Στον ίδιο χώρο βρέθηκε επίσης ένα κεραμικό κύπελλο διακοσμημένο με πορφύρες. Η δυτική πρόσοψη διατρέχεται από μια μεγάλη αυλή μήκους 20 μέτρων περίπου και πλάτους



Η βιομηχανική ζώνη (Τα κτήρια BA & BC)

Επιστρέφοντας στην κορυφή του λόφου ο επισκέπτης μπορεί να ακολουθήσει τη βόρεια πρόσοψη του κτηρίου CD και από το μονοπάτι να κατηφορίσει την πλαγιά προς τα δυτικά. Εδώ υπάρχουν διάφορα κτίσματα τα οποία εκτείνονται στο μεσαίο αυτό πλάτωμα του λόφου. Σε αυτόν το χώρο ανακαλύφθηκαν μόνο Νεοανακτορικά κτήρια του 16ου και 15ου αιώνα. Δεν βρέθηκαν στοιχεία προηγούμενης ή μεταγενέστερης χρήσης του χώρου. Καθώς ο επισκέπτης κατηφορίζει προς το σημείο αυτό, συναντά πρώτα κάποιους ενισχυμένους τοίχους στα αριστερά του. Αν και οι τοίχοι είναι αρκετά διαβρωμένοι εικάζουμε ότι ανήκουν σε κάποιο ορθογώνιο κτίσμα, όπως συμβαίνει με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στην περιοχή λίγο χαμηλότερα, όπου εντοπίσαμε δύο ή ίσως τρία τέτοια κτήρια (BA-BC). Αυτά είναι χτισμένα το ένα σε σχέση με το άλλο, άρα συμπεραίνουμε ότι μάλλον πρόκειται για ένα ενιαίο συγκρότημα. Όμως οι είσοδοι σε καθένα από αυτά τα κτήρια φαίνεται να έχουν τοποθετηθεί επί τούτο μακριά ή μια από την άλλη. Μία εντοπίζεται στη νότιο-δυτική γωνία και η άλλη στη βόρειο-ανατολική. Καθ' υπερβολή, αποκαλούμε αυτό τον τομέα της ανασκαφής «βιομηχανικό». Τα διαφορετικά οικήματα αποτελούσαν, κατά πάσα πιθανότητα, κατοικίες κανονικής δομής για οικογένειες που φαίνεται ότι απασχολούνταν σε βιοτεχνικές δραστηριότητες. Πιθανώς αυτές οι οικογένειες να αποτέλεσαν τον ιστό της κοινότητας του Σισίου κατά τη Νεοανακτορική περίοδο και να έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση του οικισμού. Το σχέδιο κάθε οίκου, αν και διαφέρουν μεταξύ τους σε λεπτομέρειες, είναι το ίδιο ως προς τη βασική του δομή. Κάθε κτήριο αποτελείται από ένα ορθογώνιο χώρο που χωρίζεται σε μικρότερα δωμάτια, ενώ όλα περιβάλλουν την κεντρική αίθουσα. Παρόμοιες κατοικίες έχουν ανασκαφεί στα Μάλια (Αγ. Βαρβάρα).



*Νεοανακτορικός αμφορέας με
διακόσμηση από το κτήριο BC*



Αεροφωτογραφία των Νεολιθικών
οικιών (κτίσματα ΒΑ και ΒC) στο μεσαίο
άνδριο του λόφου

Αν οι υποθέσεις μας είναι σωστές, το κτήριο αυτό αποτελούσε κέντρο παραγωγής υφασμάτων. Μια μεγάλη ποσότητα όστρεων που βρέθηκε στην περιοχή ίσως να είχε χρησιμοποιηθεί για τη βαφή αυτών των υφασμάτων. Το βόρειο κτήριο (BC) περιείχε ένα πατητήρι για οίνο και αρκετά αγγεία μαγειρικής χρήσης. Στο δάπεδο δύο δωματίων αυτού του κτηρίου (2.10 και 2.11) βρήκαμε λαξευτά ειδώλια, παρόμοια με τα πασίγνωστα Κυκλαδικά. Ανάμεσα στο βόρειο και το νότιο κτήριο υπάρχει ένα δωμάτιο, το 2.12, που είναι το μόνο που φέρει ίχνη καταστροφής από πυρκαγιά.



Βάρη από το κτήριο ΒΑ



Ψευδο-κυκλαδικό λαξευτό ειδώλιο από το κτήριο BC, δωμάτιο 2.10.

Απ' αυτόν το χώρο συλλέχθηκαν όστρακα και αγγεία Υστερομινωικής περιόδου, καθώς και ένα λίθινο αγγείο εξαιρετικής ποιότητας. Φαίνεται πιθανό ότι ο τομέας αυτός είχε εγκαταλειφθεί πριν από την ολοκληρωτική καταστροφή του χώρου. Αυτή η πρώιμη εγκατάλειψη θα μπορούσε να σχετίζεται με την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης στα 1.530 π.Χ.. Στην προσπάθεια ανασύνθεσης του φυσικού τοπίου θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη ο απόηχος αυτής της τεράστιας φυσικής καταστροφής· ακόμα και σήμερα οι ακτές του Σισίου έχουν μεγάλες ποσότητες ελαφρόπετρας.



Νεοανακτορικό λίθινο αγγείο
από το κτήριο BC, δωμάτιο 2.12



Σχεδιαστική αποτύπωση της κάτοψης των Νεοανακτορικών οικιών BA και BC στο μεσαίο άνδρηρο



Αεροφωτογραφία του νοτιανατολικού
τιμήματος του νεκροταφείου

Το νεκροταφείο

Αφήνοντας πίσω τη βιομηχανική περιοχή ο επισκέπτης μπορεί να συνεχίσει την περιήγησή του στη βόρεια παρειά του λόφου. Σ' αυτήν την πλευρά εκτείνεται το νεκροταφείο απέναντι από τη θάλασσα. Τα νεκροταφεία προσφέρουν συχνά μια ουσιαστική όψη της οργάνωσης του κοινωνικού ιστού. Σταδιακά αποκομίζουμε πληροφορίες που αφορούν στο φύλο, την ηλικία, τους συγγενικούς δεσμούς των νεκρών καθώς και στην κοινωνική τους θέση. Φαίνεται ότι η νεκρόπολη ήταν σε χρήση από την Πρώιμη Μινωική ΙΑ περίοδο (περί τα 2.500 π.Χ.) έως τη Μέσημινωική ΙΙΒ περίοδο (περί τα 1.750 π.Χ.), εκτεινόμενη έτσι σε μεγάλο μήκος των Προανακτορικών και Πρωτοανακτορικών περιόδων, όπως στα Μάλια. Παραμένει ανεξερεύνητος ο τόπος ταφής των νεκρών στις επόμενες χρονολογικές φάσεις. Έχουν ανακαλυφθεί πρωτογενείς ταφές με ενήλικες και νήπια. Οι νεκροί τοποθετούνταν σε μικρούς τάφους που φέρουν τα χαρακτηριστικά οικιών. Οι χώροι ήταν προσβάσιμοι από πάνω, ίσως μέσω της στέγης ή κάποιου σημείου που βρισκόταν ψηλότερα στον τοίχο. Νήπια και παιδιά συνήθως τοποθετούνταν στο εσωτερικό αποθηκευτικών αγγείων. Στο χώρο εντοπίστηκαν και αρκετές δευτερογενείς ταφές. Όπως και στις πρωτογενείς έτσι και στις δευτερογενείς ταφές η χρήση μεγάλων αγγείων ή πύθων, αλλά τα οστά είναι αναμοχλευμένα στο χώρο. Αυτό συμβαίνει γιατί οι συγκεκριμένοι τάφοι χρησιμοποιούνταν για ομαδικές ταφές σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Όταν ήθελαν να ενταφιάσουν κάποιον, άνοιγαν τον ήδη υπάρχοντα τάφο, και αφού έκαναν χώρο παραμερίζοντας τα παλαιά οστά ή απλά αφαιρώντας κάποια από αυτά, τον τοποθετούσαν εκεί. Κάποιοι τάφοι βρέθηκαν άδειοι, κάποιοι άλλοι περιείχαν μόνο κρανία και μακρά οστά τοποθετημένα προσεκτικά μαζί. Στο νεκροταφείο του Σισίου έχουν βρεθεί μέχρι στιγμής πάνω από τριάντα ταφές και περί τα 120 άτομα. Αυτά τα δεδομένα αποτελούν μόνο ένα τμήμα του ευρύτερου χώρου όπου εκτεινόταν το νεκροταφείο.

Legend

- Tombs
- Natural limit of the lower terrace
- Isolines (1m interval)



Χρυσά και λίθινα αντικείμενα από τον τάφο IX



Ένας από τους σκελετούς που βρέθηκαν στο χώρο IX.2 του τάφου IX

συνήθως τοποθετημένα ανάποδα. Αυτή η ταφή είναι μια από τις υστερότερες και χρονολογείται στη Μεσομινωική Ι και ΙΙΑ. Αποτελεί μια από τις πιο εντυπωσιακές ταφές που έχουμε βρει μέχρι τώρα και η θέση της ευνοεί τη θέα προς το νεκροταφείο αλλά και προς τον οικισμό στην κορυφή του λόφου. Πρόκειται για τη μοναδική ταφή με σημαντικά ευρήματα αφού εκτός από τα πινάκια και τα κύπελλα βρήκαμε ένα χρυσό ενώτιο και ένα κομβίο, μια χάντρα από αχάτη και μια μαρμαρίνη σφραγίδα.

Η πρώτη ταφική κατασκευή που βρίσκεται σε απόσταση αναπνοής από τα Νέοανακτορικά οικήματα της βιομηχανικής ζώνης, αποτελείται από μια μεγάλη κατασκευή με σειρά κελιών, τα οποία δεν επικοινωνούν μεταξύ τους. Μέχρι στιγμής μόνο δύο από αυτά τα κελιά έχουν ερευνηθεί. Το βόρειο (IX.1) περιείχε λείψανα έντεκα νεκρών μεταξύ των οποίων τρία βρέφη, ενώ ένας από τους νεκρούς ήταν τοποθετημένος σε πίθο. Η αρχική ταφή στο κελί IX.2 ήταν ίσως για ένα σημαντικό μέλος της κοινότητας, αφού αυτός ή αυτή ήταν τοποθετημένος σε μια λάρνακα, της οποίας μια πλευρά είχε καταρρεύσει. Η πλευρά αυτή φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε αργότερα για την απόθεση άλλων νεκρών, ενός ενήλικα, ενός παιδιού και ενός νηπίου. Σε ένα υψηλότερο στρώμα είχαν ταφεί έξι άτομα. Σε ένα ελαφρώς υψηλότερο, μέσα σ' ένα χώρο που ορίζεται από λίθους τοποθετημένους ενάντια στο νότιο τοίχο, βρέθηκαν τέσσερα μωρά και δύο ενήλικες με όλα τους τα οστά σχεδόν ακέραια. Διάσπαρτα στο χώρο βρήκαμε κάποια πινάκια και κύπελλα,



Αεροφωτογραφία του τάφου IX στο δυτικό τμήμα του νεκροταφείου



Άποψη μίας εκ των πρωιμότερων τάφων (I.11-I.12)
που βρέθηκε στο δυτικό τμήμα του νεκροταφείου

Συνεχίζοντας προς τα ανατολικά βρισκόμαστε στον πυρήνα του νεκροταφείου που αποτελείται από ένα σύνολο μικρών ορθογωνίων κελιών, τμήματα των οποίων φαίνεται να προστίθεντο ανάλογα με τις περιστάσεις και τις ανάγκες. Κάποιοι από τους τοίχους είναι κατασκευασμένοι με ιδιαίτερη προσοχή, ενώ κάποιοι άλλοι όχι. Κάποιοι χώροι παρουσιάζουν απλές ταφές, άλλοι ταφές σε πίθους, άλλοι πάλι απλώς περιέχουν οστά και όστρακα. Οι πρωτογενείς ταφές φαίνεται ότι είναι ο κανόνας, ακόμα και αν οι σκελετοί δεν είναι ακέραιοι ή φαίνονται να έχουν διαταραχθεί από μεταγενέστερες προσθήκες και επαναχρησιμοποίηση των τάφων. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήσαμε τη χρήση των ίδιων ταφών σε διαφορετικές φάσεις της Πρωτομινωικής ΙΑ, ΙΙΒ, ΙΙΙ, αλλά και της Μεσομινωικής ΙΒ, ΙΙΑ, ΙΙΒ. Οι τάφοι του Σισίου παρέμειναν συνεπώς σε διαρκή χρήση για μεγάλο χρονικό διάστημα. Κατά την τελική φάση χρήσης του νεκροταφείου στην Μεσομινωική περίοδο ΙΙΒ (18ο αιώνας π.Χ.) οι ταφές γίνονταν μέσα σε πίθους που έστεκαν όρθιοι ή ήταν πλάγια τοποθετημένοι μέσα στο χώρο του τάφου. Αυτές οι ταφές, που εντοπίζονται στο μέσο τμήμα της παρειάς του λόφου στην οποία εκτείνεται το νεκροταφείο, είναι παρακείμενες του αρχαιότερου τάφου (I.11 και I.12) που έχουμε εντοπίσει μέχρι τώρα, και ανάγονται στην Πρώτομινωική περίοδο. Αυτός ο τάφος αποτελείται από δύο χώρους/κελιά που επικοινωνούν μεταξύ τους. Το δυτικό κελί περιείχε τέσσερις πρωτογενείς ταφές ανάμεσα στις οποίες ήταν και ένας έφηβος. Το ανατολικό κελί περιείχε μια πρωτογενή ταφή ενός άνδρα που ήταν αντίθετα προς το βόρειο τοίχο, καθώς και τέσσερα αγγεία με τα οστά βρεφών στο νότιο τμήμα του χώρου. Φαίνεται ότι ο συγκεκριμένος τάφος επαναχρησιμοποιήθηκε σε μεταγενέστερες φάσεις για άλλες ταφές αλλά και πιθοταφές. Σε χαμηλότερα επίπεδα εντοπίστηκαν άλλοι τάφοι, αρκετοί αποσπασματικά σωζόμενοι. Συχνά κατάλοιπα ταφών σε υψηλότερα επίπεδα κατέληγαν στα χαμηλά αυτά στρώματα εξαιτίας των καιρικών συνθηκών και της

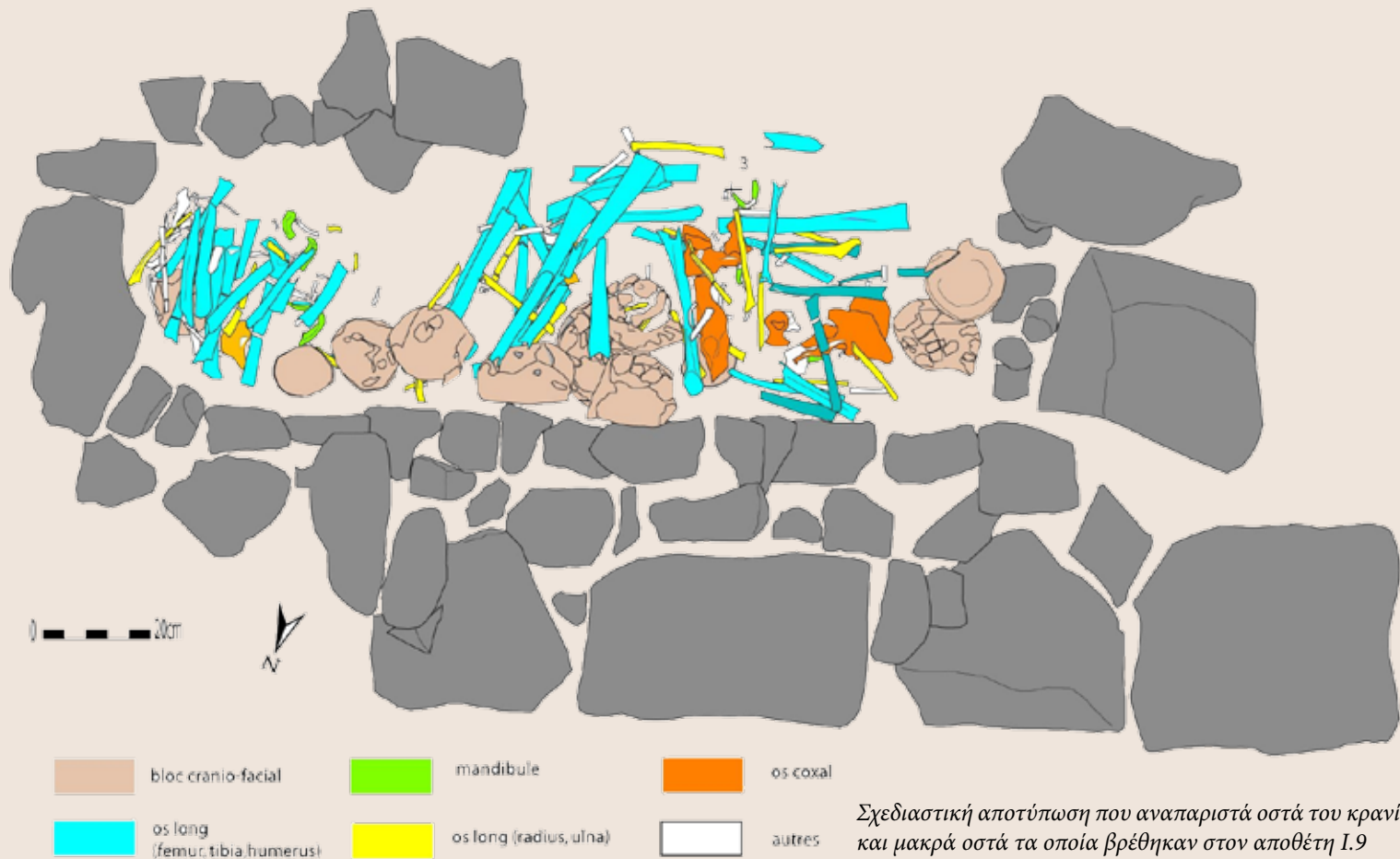


Άποψη δύο αποθετών οστών (I.9-I.10)
στο βόρειο τμήμα του νεκροταφείου

διάβρωσης. Οι ταφές αυτές είναι συνήθως μπροστά από το φυσικό βράχο. Ανάμεσα σε αυτούς τους τάφους βρήκαμε όστρακα, συχνά τοποθετημένα προσεκτικά μαζί με τρίτωνες. Εντύπωση μας έκανε η ανακάλυψη μιας τεράστιας απόθεσης στη χαμηλότερη κοιλότητα της παρειάς εξωτερικά των τάφων, στην οποία βρήκαμε κύπελλα, πινάκια και λύχνους. Ενδεχομένως να πρόκειται για σκεύη που χρησιμοποιούσαν σε μνημόσυνα που γίνονταν προς τιμήν κάποιου σημαντικού προγόνου. Στο χαμηλότερο επίπεδο του νεκροταφείου, στο σημείο που βρίσκεται πλησιέστερα της θάλασσας, βρήκαμε δύο ορθογώνιους χώρους ή μάλλον δύο λίθινους κάδους (I.9 και I.10). Ένας από τους δύο περιείχε μόνο κρανία και μακρά οστά ενώ ο δεύτερος περιείχε ένα κρανίο, οστά και άλλα κατάλοιπα. Τέτοιου είδους ταφές δημιουργούν πολλές απορίες. Διερωτώμαστε αν οι τάφοι αυτοί προκύπτουν από τον καθαρισμό ενός άλλου τάφου ή μιας διαδικασίας που αφορούσε σε περισσότερες ταφές. Αυτό δυσκολεύει τις προσπάθειές μας στην «αποκωδικοποίηση» του κοινωνικού ιστού και των οικογενειακών σχέσεων στο χώρο. Η χρήση των δειγμάτων DNA καθώς και άλλες τεχνικές που χρησιμοποιούμε θα μας βοηθήσουν να αποκτήσουμε περισσότερες πληροφορίες και ενδεχομένως να απαντήσουμε στα ερωτήματά μας στο μέλλον.



Ταφή σε πίθο από το χώρο I.2 στο ανατολικό τμήμα
του νεκροταφείου



Σχεδιαστική αποτύπωση που αναπαριστά οστά του κρανίου και μακρά οστά τα οποία βρέθηκαν στον αποθέτη Ι.9

Ιστορική αναδρομή

Μετά από πέντε ανασκαφικές περιόδους έχουμε αρχίσει να ξετυλίγουμε το μίτο της ιστορίας του αρχαιολογικού χώρου και να καταλαβαίνουμε τη σημασία του οικισμού στο Κεφάλι. Γνωρίζουμε τώρα ότι από το 2.600 μέχρι το 1.200 π.Χ., κατά την ίδια περίοδο χρήσης του ανακτορικού χώρου των Μαλίων, το Σίσι αποτελούσε ένα δεύτερο οικισμό ιδιαίτερης σημασίας στην ίδια περιοχή. Κατά την ακμή των Μαλίων από το 2.000 έως το 1.750 π.Χ. το Κεφάλι ήταν ένας «ταπεινός» οικισμός, που κατά πάσα πιθανότητα «πορευόταν» στη σκιά του μεγαλοπρεπούς ανακτόρου των Μαλίων. Όταν όμως τα Μάλια άρχισαν να χάνουν την πρωτοκαθεδρία εξαιτίας της Κνωσού, περί τα 1750 π.Χ., ο οικισμός στο Σίσι φαίνεται να απέκτησε μεγαλύτερη σημασία. Αν και μικρότερος σε έκταση από τα Μάλια, τα οποία ακόμα διατηρούσαν το μεγάλο ανάκτορό τους, το Σίσι θα πρέπει να έγινε ένας ημι-αυτόνομος οικισμός, όπως συνάγουμε από την κατασκευή του κτηρίου με την αυλή στη νότιο-ανατολική πλευρά του λόφου. Αυτό το κτήριο ενδεχομένως να λειτουργούσε σ' ένα ευρύτερο σύστημα σχετιζόμενο με την Κνωσό, η οποία πιθανόν να προσέβλεπε στην εγκαθίδρυση μικρών ανταγωνιστών στην ευρύτερη περιοχή των Μαλίων, με στόχο να εξισορροπήσει τις καταστάσεις. Συνεπώς το Κεφάλι δεν μπορεί να ήταν υποδεέστερης σημασίας. Τα Μάλια όμως, όπως και το Σίσι καταστράφηκαν στην Ύστερη Μινωική Ι περίοδο. Μεταξύ του 1.450 και του 1.200 π.Χ. το Σίσι πιθανώς να ήταν το σημαντικότερο κέντρο της περιοχής αφού παρουσιάζει πληθώρα γεωγραφικών πλεονεκτημάτων. Ο λόφος, μια άριστη φυσική οχυρωματική θέση, επέβλεπε τις θαλάσσιες καθώς και τις χερσαίες οδούς που συνέδεαν την κεντρική με την ανατολική Κρήτη. Το Σίσι ως κέντρο παραγωγής αγαθών φαίνεται να διατηρούσε εμπορικές σχέσεις με τα Χανιά.

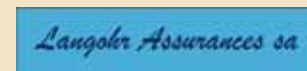
Οι παρούσες αποδείξεις δείχνουν ότι το Σίσι ήταν σε χρήση περισσότερο καιρό από ό,τι τα Μάλια και ενδεχομένως η γεωγραφική του θέση να ήταν ο λόγος που συνέβη αυτό. Τελικά, ο χώρος ανακαταλήφθηκε το 13ο αιώνα π.Χ. για 2.500 χρόνια-μέχρι την κατασκευή της εκκλησίας του Αγ. Ιωάννη σε παρακείμενο χώρο από φραγκισκανούς μοναχούς.



Νεοανακτορική σφραγίδα από το δωμάτιο 3.5 στο κτήριο CD

Ένα ερευνητικό κέντρο για τις ανασκαφές

Το 2012 ο δήμος του Αγ. Νικολάου και η κοινότητα Βραχασίου μάς παραχώρησαν το παλιό σχολείο αρρένων που βρίσκεται στο Βραχάσι. Το κτήριο κτίστηκε το 1850 αλλά δεν χρησιμοποιείται από το 1970. Βρίσκεται ακριβώς πάνω από την πλατεία του Πλάτανου και την πηγή. Πρόκειται για ένα κτήριο υψηλής αρχιτεκτονικής αισθητικής, σε ψευδό-Ενετική τεχνοτροπία. Η ανακατασκευή του και η μετατροπή του σε κέντρο ερευνών θα μπορούσε να αποφέρει πολλά πλεονεκτήματα στην κοινότητα Βραχασίου και τα περίχωρά της, καθώς και στους αρχαιολόγους και τους ερευνητές που εργάζονται στην περιοχή. Το παλιό σχολείο έχει ήδη ανακαινισθεί δύο φορές, το 1912 και αργότερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σκοπός μας είναι να ανακαινίσουμε το βασικό χώρο και να προσθήκες που θα προορίζονται για τη μελέτη του υλικού των ανασκαφών. Επιθυμούμε να προσθέσουμε χώρους στο πίσω μέρος του κτηρίου, όπου τα αρχαιολογικά ευρήματα που συλλέγουμε κατά τη διάρκεια των ανασκαφών μπορούν να καθαριστούν και να αποθηκευτούν με απόλυτη ασφάλεια. Αυτό συνεπάγεται την εγκατάσταση λεκανών για πλύσιμο και πλατιές επίπεδες επιφάνειες όπου το υλικό θα μπορεί να στεγνώνει. Στο εσωτερικό του κτηρίου ο μεγάλος χώρος θα χρησιμοποιείται για τη μελέτη των ευρημάτων αλλά και για τις εργασίες συντήρησης. Αρχαιοβοτανολόγοι, ζωολόγοι, ανθρωπολόγοι και πολλοί άλλοι επιστήμονες θα εργάζονται εντός αυτού. Ο χώρος θα λειτουργεί επίσης ως αίθουσα συνεδρίων και εκθέσεων. Στο μικρότερο γραφείο θα εγκατασταθούν υπολογιστές ενώ θα χρησιμοποιείται και για σχεδιάσεις και φωτογραφήσεις. Παράλληλα, θα διαθέτει και μια μικρή αρχαιολογική βιβλιοθήκη για τις ανάγκες των μελετών. Τέλος, η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου με άνθη και φυτά θα μετατρέψει το σημείο σε ένα ευχάριστο πέραςμα για όλους τους κατοίκους αυτής της πλευράς του χωριού.



Compagnie du Bois Sauvage Award 2009



*Πρόταση αναστήλωσης του Παλαιού
Αρρεναγωγείου του Βραχασίου*

www.sarpedon.be



Δικαιώματα των φωτογραφιών και των εικόνων: © Sissi Archaeological Project/Belgian School at Athens. Φωτογραφίες από τη Λίνα Μανουσogiαννάκη και τα μέλη της ομάδας. Αεροφωτογραφίες από τον Christophe Gaston. Φωτογράφιση αντικειμένων από τον Χρόνη Παπανικολόπουλο. Σχεδία από τους Hannah Joris, Γεωργία Κρεμμυδιώτη και τα μέλη της ομάδας. Σελίδωση από τον Frédéric Verolleman (UCL/Service Image et Publications). Μετάφραση από τον Παναγιώτη Ιωσήφ (EBSA).